

u međuzvezdanim prostorima poezije

dragiša živković

Hvaljen i osporavan kao malo koji srpski pesnik, Laza Kostić (1841–1910) sve sjajnije blista na nebu srpskog pesništva i privlači sve brojnije istraživače u našoj književnoj kritici i eseistici. Najnovija knjiga o njemu, studija Miodraga Radovića, koja nosi naslov »Laza Kostić i svetska književnost«, mogla bi da se naslovi i drukčije: *Poetika Laze Kostića*, kako je prvo bilo i glasila ova studija, prijavljena i odbranjena kao doktorska disertacija na Beogradskom univerzitetu (1980): »Poetika Laze Kostića i njeni izvori u zapadnoevropskim književnostima«. Ali ona bi mogla da ima i treći naslov, koji bi glasio: *Stvaralačka geneza pesme «Santa Maria della Salute»*. Jer, suprotno dosad utvrđenom mišljenju da je ova »labudova pesma« Kostićeva, »poznica« i »zaključenica«, nastala iznenada u poslednjim godinama Kostićeve života, i to posle dužeg pesničkog čutanja, i da predstavlja pesničku himnu jednoj zanosnoj staračkoj ljubavi, Radović je u svojoj studiji eksplikirao tezu da je Kostić celog svog veka pevao tu pesmu, i da je ta završna pesma plod mnogogodišnjeg rada na alhemiji pesničke reči i na izgradnji virtuelnog pesničkog ritma. A sve to pokazuje da je Radović vrlo kompleksno shvatio svoj istraživački zadatak i da je pod »poetikom« razumeo sve one impulse i podsticaje koji u »pesničkoj radionici« dovode do stvaranja pesme.

Radović je vrlo savesno obavio taj zadatak, krećući na dugotrajan i mukotran, ali i zamamljiv, put da, idući za Lazom Kostićem, za onim što je on sam kazivao o svojim izvorima i uzorima, o svojoj lektiri i o svojim literarnim simpatijama, kao i za onim što su drugi dosad u tom pravcu istražili, pokaže sve one nevidljive ili jedva vidljive, tajne i tajanstvene, misaona i emotivne procese koji su dovodili do onoga što bismo mogli nazvati »pesničkom jednačinom« Kostićevom. Kako je ta »jednačina« jako složena, katkad i protivrečna, a u svakom slučaju, kod Kostića, i enigmatična, Radović je u tom »pesničkom lirarintu« morao da traga za mnogim izukrštanim i vijugavim putevima i puteljcima. Ako ih i nije sve pronašao i otkrio (a to bi i mogao sve?!), on je svakako pokazao mnogo suptilne inventivnosti da prokrstari tim putevima ne remeteći njihovu tananu mrežu i njihovo fluidno tkanje. U rezultatu smo dobili jednu inspirativnu knjigu, koja će znatno pomoći svim proučavaocima poezije Laze Kostića da ovog našeg pesnika-eruditu, tako retkog u srpskoj poeziji XIX veka, još bolje sagledaju u koordinatama evropskog duha, evropske misli i poezije.

Radovićeva studija je prevašadno komparativistička. U tom pogledu on je sledio samog Kostića, koji je smatrao da su »upoređivanje i razlikovanje, poredba i razbor, osnova i potka svakog razmišljanja i rasudivanja« (L. Kostić, »Knjiga o Zmaju«, str. 254). Poredi tako misli i stavove, pesme i drame, eseje i traktate mnogih evropskih stvaralača sa mislima i stavovima, kao i sa poezijom, samog Kostića, Radović je još jednom pokazao sa koliko je erudicija i sa koliko lucidnosti Laza Kostić razmišlja i pevao u sferama grčko-evropskog, antičkog i modernog, duha i kulture, i koliko je on sam, kao predstavnik malog naroda, svojim znanjem i svojim talentom, doprineo tom zajedničkom evropskom fondu misli i poezije. Svojim nadahnutim predavanjima u mladost, svojim filozofskim i estetičkim traktatima u zrelo doba, svojom knjigom o Zmaju u starosti, kao i svojim poetskim ostvarenjima, Kostić je evropskoj književnoj erudiciji i stvaralaštvu dao priloge inventivne misli i nesvakidašnjeg značaja, a svojom matičnoj književnosti i kulturni XIX veka vrhunce estetičkog razmišljanja i poetskog stvaranja. Jedna ovakva komparativistička studija otkriva nam to na evidentan i naučno prverljiv način, što Radovićevu knjizi pridaje izuzetan značaj.

Radović je pošao u istraživanje širokим frontom od klasične starine, preko srednjeg veka i renesanse, sve do Kostiću savremenih književnih i duhovnih zbivanja. Ako se uporedi njegova knjiga sa dosadašnjim studijama toga pravca, onda nas ona impresionira pre svega obuhvatnošću svoga istraživanja. Sve ono što su dosadašnji istraživači Kostićevog dela parcijsko istraživali i otkrivali, ovde, kod Radovića, prezentirano je sa znatnom potpunošću i iscrpošću, tako da već samo to čini ne malu vrednost ove knjige. Nabrajajući koje je sve strane literature i iz kojega vremena ispitivao, Radović daje ovaj imponantan pregled tih literatura i stranih pisaca (str. 19–21): *Helensko sazvežde* (Homer, Hesiod, Arhiloh, Anakreont, Pindar, Teognid, Tirjet, Teokrit, Sapfo, Eshil, Sofokle, Euripid, Aristofan, Herodot, Heraklit, Platon, Empedokle, Aristotel, Plutarh).

Latinsko sazvežde (Vergilijs, Horacije, Ovidije, Juvenal, Terencije, Seneka, Plaut).

Istočne zvezde (Ramajana, Mahabharata, Zend Avesta, Stari Zavet, Novi Zavet, Rig Veda, Sakuntala, Hajam, Hafis, Firdusi, Kalidasa).

Vizantijsko sazvežde (Jovan Damaskin, Kasija, Antigona, Justinijan).

Italijansko sazvežde (Dante, Petrarka, Bokalo, Taso, Ariosto, Alfieri, Gocija, Kastelvelik, Ada Negri, d'Anucio, Leopardi, Pellico).

Nemačko sazvežde (Nibelunzi, Lesing, Klopštak, Herder, Šiler, Gete, T. Kerner, Birger, Ž. P. Rihter, Fon Platen, Hajne, Šeling, Novalis, Hamerling, Wagner, Niče, Šopenhauer, Rajmund, Grilparcer, Zuderman, Hauptman, Štefan, Fulda).

Britansko sazvežde (Čoser, Šekspir, Marlou, Milton, Bajron, Šeli, B. Džonson, Tenison, Kolridž, V. Blejk, Pil, E. Spenser, A. Pouj, Balver, Tomson, H. Spenser, Dikens).

Francusko plejade (Rable, Ruso, Didro, Volter, Rasin, Molijer, Furije, Sen-Simon, Skrib, Sardu, Beranže, Pridom, Šenije, A. Kar, Igo, Nerval, L. de

Lil, Balzak, Zola, Ten, Renan, Sarsej, Frans, Burže, Dima Sin, Zil Vern, Emili de Žirarden, Lemetr).

Ruska strana neba (Žukovski, Puškin, Ljermontov, Njekrasov, Tjučev, Majkov, Homjakov, Gogolj, Gribojedov, Dostoevski, Turgenjev, Tolstoj, Ostrovski, Černiševski, Pisarev, Glinka, Slovo o poluku Igorovem, Vasiljev, Veselovski, Danilov).

Iberiske zvezde (Servantes, Lope de Vega, Kamoenš, Sid).

Madarsko sazvežde (Petefi, Madač, Egeršija, Jožef Kiš, Verešmarti).

Severnjačke zvezde (Kalevala, Eda, Verharen, Kjerkegor, Ibzen, Strindberg, Tegner).

Američke zvezde (E. A. Po, Bičer Stou, Fidčerald, Longfelou).

Slovenska strana (Mickjevič, Rider, Jungman, Oto Hauzer, Palacki).

Ako bi se kome učinilo da je ovde nabrojano mnogo imena (a ima ih zista 170!), onda valja reći da se od svih tih imena samo u jednoj Kostićevu pesmi, »Medu zvezdama«, pominju dvanaest imena, a u samo jednoj njegovoj knjizi, »O Jovan Jovanoviću Zmaju (Zmajovi)«, nekoliko desetina. Uostalom, Radović ovde nabrala uglavnom ona imena koja je našao u traktatima i u pesmama samog Laze Kostića. Kada se ima na umu vremenski raspon i geografski prostor, a i književno podneblje, u kojem su i pod pojim su živeli i radili ovi velikani svetske misli i poezije, onda se tek može naslutiti širina Kostićeve poznavanja svetske literature i dubina njegova rasuđivanja o poeziji.

Pratiti sve to i proći, makar i letimice, svim putevima kojima je prolazio i Laza Kostić – posao je težak, dugotrajan i izložen mnogim stranputnicama i »zalutima«. Radović je, kako sam kaže (str. 311), proveo punih deset godina na tim putevima. Prokrstio je, užduž i popreko, celiš Kostićevim delom, i pesničkim, i filozofskim, i poetološkim, i polemičkim, a onda je, s lepotom načitanošću, krenuo Kostićevim tragom po svetskoj književnosti. Pri tome je odabro radni postupak koji je jedino i mogao da ga doveđe do novih i pravih rezultata: dela i pisce koje je Kostić pominjao ili su ih pominjali i drugi u vezi s Kostićem, on je čitao in extenso, većim delom u originalu, a i u prevedu, beležeci sva ona mesta koja podsećaju na Kostića i na njegova dela. Kada su se te beleške klasifikovale, složile i uporedile, počeo je jasnije da se očrtava složeni lik ovog pesnika, estetičara i teoretičara »ukrštajaju« suprotnosti, koji je u »premosti«, u prevazilaženju suprotnosti putem dijalektičkog ostvarivanja »simetrije« i »harmonije«, video »osnovu lepote u svetu«. Videlo se, a Radović je to lepo pokazao na stranicama svoje knjige, da je i sam Kostić bio *homo duplex*, čovek suprotnosti i kontroverzi, romantičar najčistijeg kova, koji je u stalnom prevazilaženju sebe ostvario najviše domete srpske poezije XIX veka, pripremajući, više nego ijedan drugi pesnik toga doba, epohalni prelaz srpske nacionalne romantike XIX veka u modernu srpsku poeziju XX veka. Dok je Zmaj završavao epohu vukovske umetničke lirike, Laza Kostić je započinjao novu, artističku i složenu, modernu liriku XX veka.

U svome komparativnom proučavanju Radović se služio i metodom »kontaktnih veza« i metodom »tipoloških analogija«. Ali u te već poznate metode komparativističkog postupka Radović je unosiо i jedan lični senzibilitet, jednu osetljivost za delaka, moguća prepoznavanja, za poetske simbole i pesničku prožimanju, shvaćenje u duhu eliotovske pesničke tradicije. Radović i teorijski obrazlaže svoje shvatanje komparativističkih uticaja i veza:

»Uticaji uopšte ne počinju niti se svršavaju od jedan dan ni odredeno. Zato njihovu genezu ne možemo strogo pratiti ni odrediti. To je fluidna materija, nejasno omedena, bez uhvatljivog početka i vidljivog kraja. Stoga, kad govorimo o uticajima, mogli bismo ih kao odnose nazvati nekom vrstom »relacije neodredenosti«. I ta neodredenost potiče od psihološkog parametra upliva, pošto je duževnost medju prenošenja uticaja, a ona je nemjerljiva u strogo pozitivnom smislu« (str. 60).

Služeći se ovom vrstom naučne intuicije, Radović otkriva pesničke toponeime koji iz raznih vremena i putem raznih posrednika dospevaju do Kostiću savremene poezije i do samog Kostića. Taj metod podseća na postupak E. R. Kurcijusa (Curtius) u njegovoj već klasičnoj knjizi »Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter« (kod nas prevedena kao »Evropske književnost i latinski srednjovjekovje«, Zagreb, 1971). Primera radi, navodimo Radovićevu objašnjenje pesničkog toposa o stoletnom hrastu i olju, koji se nalazi i u završnoj Kostićevoj pesmi »Santa Maria della Salute«:

»Dve se u meni pobije sile,
možak i srce, pamet i slast,
Dugo su bojak strahovit bile,
kô besni oluj i stari hrast.«

Radović prati ovaj topos od Homera (»Ilijada«), preko Vergilijsa (»Eneida«), sve do Šilera i Igoa. Upoređujući sve kontekste u kojima se taj topos nalazi, on zaključuje da ga je Kostić upotrebo prema Šilerovim prevedu četvrtog pevanja Vergilijseve »Eneide«, u kojem se opisuje Didonina ljubavna strast prema Eneju, koja »potresa njeno srce kao što oluja sa Alpa čupa stogodišnji hrast«. Razume se, možda je ovakav decidiran zaključak o »preuzimanju motiva baš iz tog, a ne iz nekog drugog izvora, pomalo preteran (sam Radović veli, videli smo iz napred citiranog teksta, da su ti uticaji »relacije neodredenosti«, ali za nas je značajno da u Radovićevoj analizi nailazimo pregleđ nekih od tih analognih motiva u svetskoj književnosti i da iz toga možemo zaključivati o širokom registru Kostićeva poznavanja te književnosti. U toj analizi se pominje i Sapfo, i Kostićeva Knjiga o Zmaju, u kojoj Kostić upravo kritikuje jednu neuspelu Zmajevu sliku o orkanu i slomljenu hrastu (str. 58-61).

Takovu širinu pregleda analognih slika i motiva nalazimo u celoj Radovićevoj knjizi, naročito u onim glavama (delovima) u kojima govori o značajnim svetskim piscima, koji su bili uzor i ugled Lazi Kostiću. Tu je na prvom mestu, razume se, Šekspir (III deo, str. 112-123), ali tu je i Homer (na mnogim mestima), tu su i grčki tragedi (I deo, str. 30–40), i latinski liričari i epičari – Horacije i Vergilijs (I deo, str. 54–66), i Šiler Gete (V deo, str. 157–216), i Bajron i Viktor Igo (VI deo, str. 229–242), i Hajne (VI deo, str. 245–252), i mnogi drugi pesnici, filozofi (Hegel, Šeling, Niče), estetičari (Moric Kariger, J. Ten, H. Spenser, Grant Alen). »Rusku stranu neba« dodao je autor knjizi, mada je u njegovoj doktorskoj disertaciji ona nedostajala (radiće se o »zapadnoevropskim književnostima«); to je, verovatno, doktorskoj disertaciji ona nedostajala (radiće se o »zapadnoevropskim književnostima«); to je, verovatno, doktorskoj disertaciji ona nedostajala (radiće se o »zapadnoevropskim književnostima«); to je, verovatno, razlog što je ova partija u knjizi slabije obrađena.

Ne možemo, razume se, drevati, makar i na sumarniji, popis i pregled brojnih Radovićevih analiza i rešenja u jednom novinskom prikazu. Ali, primera radi, naveščemo njegovo tumačenje poznatog stava Laze Kostića u pogledu davanja prvenstva helenskoj nad latinskom poezijom. Radović najpre postavlja ovo pitanje: »Da li je čovek koji je na latinskom pisao i branio doktorat pravnih i političkih nauka u Budimpešti mogao biti neupućen u latinske pesnike i neosetljiv za njihove draži?« (str. 53). Odgovarajući na to pitanje, Radović nam pokazuje i dokazuje da je Kostić, u stvari, bolje poznavao latinski nego grčki, da je mnogo češće i mnogo više citirao latinske (Horaciju i druge), a ne grčke pesice, i da je prisnjava znao Horaciju, Vergiliju i Ovidiju nego Homera, Pindara i Sapfu. Pa otkuda onda činjenica da je Kostić hvalio Homera i Helene, prevodio »Ilijadu«, a kudio i napadao Vergilijevu »Eneidu«? Razloge za to Radović nalazi u paradoksalnoj prirodi Kostićevog, u tome da je postojao »jedan deklarativni Kostić i jedan »skriveni« Kostić. Onaj »deklarativni« bio je protiv latinskog i germanskog osvajačkog duha – Kostić je u svome članku »Gete i njegova narodna svijest« (1885) nepovoljno pisao o nekim stranama Geteove lichnosti – i protiv naglašenog kulta latinskih pisaca kao glavnih oslonaca klasičističke doktrine. Međutim, »skriveni« Kostić je na mnogo mesta citirao Horaciju, Ovidiju i Vergiliju; čitao sa zadovoljstvom Terencija i Plauta; uzdizao Juyenala kao satiričara (str. 53–66).

Slična je elaboracija učinjena i sa Kostićevim afinitetima za dva »vajmarska dijiskura«, za Šilera i Getea. Pozivajući se na sećanje Kostićevog učenika, kasnijeg profesora Jovana Grčića o tome da je Šiler bio »ljubimac Kostićev«, Radović je nastojao da objasni Grčićeve reči o Kostićevom tumačenju Šilrove poeme »Das eleusische Fest« – »reč po reč«, i sa jezičkog i sa stvarnoga gledišta, kao postavku Vilhelma fon Humbolta o jeziku kao nosiocu nacionalnog identiteta, što je Kostić primenio i u svojoj raspravi »Osnova lepote u svetu«, kada je tvrdio da se »narodni pogled na svet ogleda u reč kojim je praduh narodni krstio stvar što je gleda« (str. 161). Reč je tu o Kostićevom tumačenju da je kod starih Slovaca reč „xxxxxx“ označavala i svetlost i svet, iz čega se izvodi postavka da »tek svetlost čini svet svetom«.

Još neposredniji je Šilrov primer u uvodnom stihu pesme »Santa Maria della Salute«:

Oprosti, majko sveta, oprosti... ,

gde ovo »majko sveta« treba shvatiti u smislu »mater mundi«, a ne »mater gloriosa«, što Radović takođe izvodi iz Šilrove poeme »Das eleusische Fest«, u kojoj Šiler »peva himnu Cereri, boginji plodnosti i semena, majci čovečnosti i civilizovanog sveta« (»die beglückende Mutter der Welt«) (str. 163–167). Šilera nalazimo i u Kostićevu shvatanju o tragicnosti lepote (»lepota je kobra«), kao i u Kostićevoj polemici sa Svetozarom Markovićem, u kojoj mu je »krunski svedok« upravo Šiler i Šilerovo shvatanje istorijske drame (str. 168, 172, 175–179). I na dosta drugih mesta Radović ukazuje na Šilera kao na inspirativni izvor mnogih Kostićevih stavova i stihova, što je u literaturi o Kostiću pri put tako ubedljivo pokazano i dokumentovano.

Što se tiče Getea, bez obzira na Kostićevu trenutno »negativno« mišljenje o Geteu kao nacionalnom bardu, izrečeno u raspravi »Gete i njegova narodna svijest« (1885), Radović izričito naglašava da se »Geteova uticaja Kostić nikad nije mogao sasvim osloboediti« (str. 191). Na brojnim primerima se to i pokazuje: za pesmu »Među javom i med snom«; za proces pesničkog stvaranja, za dve vrste zanosa; za političku poeziju, za dihotomiju: »slavuj-zmaj«; za nedramski karakter »Fausta« i slično (str. 188–216).

S tim u vezi valja istaći veliki čitalički trud Radovićev: on će pretražiti zbirke konkordanci (Goethe-Konkordanz) ili pesničkih slika, ili će i sam prekopati zbirke Geteovih, ili Šilrovi, stihova da bi pronašao i tačno citirao neki njihov stih i pokazao kako je i u Kostiću bio veliki znacaj i »pamtio«: neka i nije uvek tačno zapamtio svaku reč, on je zapamtio smisao i udarnu reč (primer za Mefistofelov savet u »Ir-Faustu«, str. 211–212). Takav trud će ispoljiti i kod drugih pesnika i teoretičara poezije; u najvećem broju slučajeva, taj će se višestruko isplati. Tako, na primer, čitajući Igoovu studiju o Šekspiru, izdatu u Parizu 1864. godine, Radović je otkrio brojna mesta koja pokazuju Kostićevu intenzivno čitanje te studije i preuzimanje mnogih stavova iz nje: o pojmu genija, o »romantičarskom helenizmu«, o arhitekturi i poeziji, o »dvostrukoštiju« ljudske prirode itd. (str. 217–244).

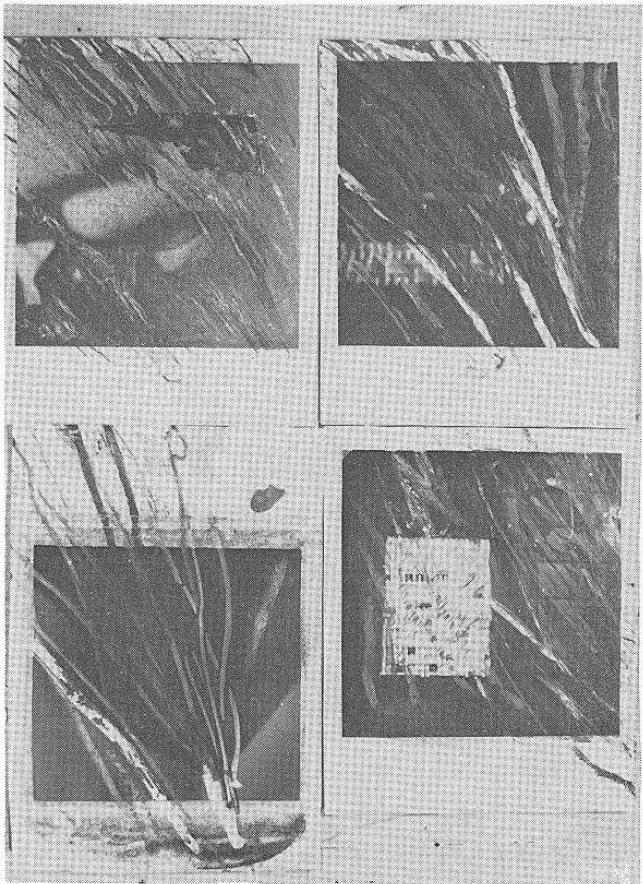
Očigledno, u Radovićevu studiju ima puno podataka, mnoštvo asocijacija, na desetine i stotine pojedinačnih zapažanja. Ta zapažanja su često vrlo inventivna, obrazloženja ponekad lucidna, tvrdjeđa uglađenom pouzdano i uvedljiva. Uz to, način na koji se vrši to uzbudljivo putovanje Kostićevim tragom takođe je zanimljiv i sugestivan: Radović ume da bude metaforičan i retoričan, ali u strogim granicama naučne provere i dokumentacije; on je ne samo »leporek« nego i »istinorek«.

Međutim, kao što obično biva, vrlina često otkrije i svoje naličje: težeći da bude što potpuniji, Radović je upadao u »klopku« nepovezanosti i parcialnosti. Na početku ovog prikaza pomenuto moguće trojstvo naslova za ovu knjigu govori o nedovoljno jedinstvenoj konцепciji knjige. Po našem mišljenju, najbolji i najtačniji naslov za ovu knjigu bio je onaj koji je Radović imao kao naslov svoje doktorske disertacije: *Poetika Laze Kostića*. Obrazloženje koje je autor dao na kraju knjige o razlozima promene naslova, o skraćivanjima teksta i dopunama, nije nas uverilo u povoljni smisao ove promene; ako je to bio zahtev izdavača, onda je to još jedan dokaz neravno-pravnog statusa autora naučnih studija u odnosu na izdavače. Jer, nas ne interesuje samo Kostićevu poznavanje svetske književnosti, što implicira sađašnji nastav knjige, nego i Kostićevu shvatanje poezije i Kostićevu stvaranje poezije na osnovi tog poznavanja. Radović je, razume se, nastojao da prikaže i ovaj drugi, važniji aspekt te problematike, ali ga je zahtev za pokazivanjem »panorame« Kostićevog poznavanja svetske književnosti neizbežno vukao na parcialnost i nejedinstvenost.

S tim u vezi stoji i mogućnost trećeg naslova knjige: *Stvaralačka geneza pesme »Santa Maria della Salute«*. Radović je, pomenuli smo to na pred, došao na inventivnu misao da ceo Kostićev pesnički rad sagleda kao pripremu za vrhunsku pesmu njegove poezije, pa i srpske poezije uopšte, za »Santa Maria della Salute«. Na mnogo mesta u svojoj knjizi on je navodio stihove iz rane Kostićeve poezije i misli iz Kostićevih traktata koji ukazuju na identičnost motiva, slike i stihova sa ovom njegovom »labudovom pesmom«. Ali o tome je govoreno na raznim mestima u knjizi i različitim povidima (str. 40–46, 88–92, 107, 114, 152, 163–168, 195, 205–6, 231, 236–7,

247–250, 308). Raspravljano je tu o problemu vremena kod Kostića (88–92), o spolu Istoka i Zapada u nekoj vrsti petrkizma (107), o madonizmu (166), o inspiraciji i zanosu (195), o kosmičnosti, kosmičkoj duši (236–7), o problemu greha (308). A o svemu tome govoreno je i na drugim mestima u knjizi, povodom drugih pesama Kostićevih i povodom stavova iz njegovih predavanja i rasprava. Čini nam se da bi se postigla veća koherentnost da je raspravljanje kompozicijski grupisano po problemima, a ne po piscima. Recimo, pitanje »kosmičnosti« kod Kostića. Kosmičke, vasonske slike u svojoj poeziji ima Kostić od samih početaka pa do kraja svoga pevanja. Radović upravo počinje raspravljanje o Kostićevoj poetici uvodnim odeljkom koji nosi naslov »Euforionov let u sazveđe Orfejeve lire« i u kojem se citiraju stihovi iz Kostićeve pesme »Medu zvezdama (Vilovanka)« (str. 15–23). »Vilovanka« je ispevana još 1872. godine. A pesma »Moja zvezda« napisana je još ranije, 1862, na samim počecima Kostićeva pevanja (»Letopis Matice srpske«, knj. 105, sv. 1, str. 141–144). I u jednoj i u drugoj pesmi kosmičke slike su već daleki nagoveštaj kosmičkog sudara zvezda u poslednjim stihovima »Santa Maria della Salute«. U pesmi »Moja zvezda« već imamo sliku kosmičke ledene pustine: »Zar neće slade trenutak pasti / od sudske puste večnoga leda/, kaži mi, zvezdo, kaži, bleđa«; u SMDS: »tim bi, što iz tog pogleda kresnul/, svih vasiona stopila led«/ - »Moja zvezda«... Što se ne sleći s večnog puta, / ne otkineš se od sunca silna/, ne naletiš se na želu svoju, / na želu svoju, Danicu zvezdu?« – u SMDS: »zvezdama, čemo pomerit pute, / suncima zusat seljenske stude«; – u »Moja zvezda«: »Naleteti se na svete grudi, / Danice tvoje, željice žive, / o biser grudi raspršati se, / raspršati se, pa se prosuti/ s jedrine sjajne prozračnih grudi/ užeći sobom svetove pustne, / da pored tvoga žestokog plama/ i sunac svetlo pomrči tamu«; – u SMDS: »Pomrča sunce, večita stud, / gasnuše zvezde, rai u plač brzinu, /スマk sveta nasta i strašni sud«. Ovakvi i sličnih kosmičkih slika imaju Kostić i u drugim pesmama (»Sve što mi je rekla...«, »Stvaranje sveta«, »Danica«, »Zbogom, diko, pisacu ti«, »U Sremu«, »Ej, nesrećo, zemljo«, »Kolo«, »Pobri J. J.«, »Ej, ropski svet«, »U noći«, »Moj rai«, »Lice tvoje«, »O Šekspirovoj tristagodišnjici«, »Do pojasa«). Ovokoli broj pesama s kosmičkim slikama i motivima ukazuje na izuzetan značaj »romantičarskog kosmizma« u poeziji Laze Kostića. Da je knjiga komponisana koncipirana po problemima, Radović bi, bez sumnje, bio kompletniji i koherentniji u otkrivanju ovog aspekta Kostićeve poetike.

Drugo pitanje o kojem bi se moglo diskutovati jeste Radovićev naglašavanje razlike između ranije i kasnije faze Kostićeva pevanja. Ima u tome istine, naročito kada se posmatraju neki protivrečni stavovi Kostićevi u vezi sa nacionalnom i političkom tendencijom u poeziji (str. 197–199). Ali, čak i tu Kostić ima nepromjenjeno shvatanje o »tendencioznosti« i »utilitarnosti« ili »angažovanosti« u poeziji: on je izraziti protivnik takve »angažovanosti«; i ako je i pevao rodoljubive pesme i pisao rodoljubivu i politički »angažovanu« dramu *Pera Segedina*, on je i u njima ispoljio odlike svoga artizma i svoga poetskog zanosa. »Politička pesma« za njega je bila »rđava pesma« ne samo kada je pisao »Knjigu o Zmaju« (1902), nego i kada je upućivao svoju pesničku poslenicu tom istom Zmaju, punih četrdeset godina pre toga: »Pobri J. J.« (»Danica«, 1862, br. 30), o čemu i sam Kostić govoru u »Knjizi o Zmaju«.

Isto tako za diskusiju je i Radovićev tvrdjenje da je Kostić bio daleko od zahteva za »perfekcionizam« i da mu je bio dalek parnasovski ideal »glatke lepote« jednog Eredije ili Lekont de Lila (str. 62). Nesumnjivo, stih Laze Kostića (jampske deseterac) i stih Eredijin (aleksandrinac) razlikuju se. Ali težnja ka »perfekciji« i te kako je postojala kod Kostića. O tome govoriti na mnogim stranicama svoje »Knjige o Zmaju«. Parnasovska je i njegova težnja ka scijentizmu. Pre Vojislava Ilića on unosi u svoju poeziju teme i motive iz klasične starine ili iz Biblije. Njegovo proučavanje filozofije i estetike takođe ukazuje na parnasizam. Uostalom, i sam Radović kasnije priznaje »larpurlartzam« Kostićev, doduše, u njegovim starijim godinama (str. 203), a na str. 245-6 govoriti se čak i o remboovsko-malarmeovskom simbolizmu kod Kostića. Sve to pokazuje da su parnasovsko-simboličke težnje bile prisutne i u teorijskim razmatranjima Kostićevim, kao i u njegovoj poeziji.

Od konkretnih napomena ili dopuna ukazali bismo na dve-tri. Pesma »Postanak pesme« nije ilustracija za Kostićevu misao da se pesma ne može ispevati bez pesničkog zanosa, *invita Minerva* (str. 192). Ta pesma je, u stvari, najlepši dokaz Kostićevog umjetničkog i metafizičkog shvatanja poezije. U njoj se izlaže proces metamorfoze ili »metempsihoze«, kako bi Kostić rekao, realne stvarnosti u poeziji. Zrak sunca – veli se u toj pesmi – pada kroz prozor, prelema se kroz dragi kamen »adidara« i pada u duginim bojama na zid. Taj zrak je zapalio pesnikovo srce, iz njega je »prosinuo« u dragi kamen oka pesničke drage, i odatle se razasuo na list hartije, gde je zabeležen kao pesma:

»I nestaće mu sunca,
al' trajaće taj cvet,
jer to je onaj nepovred,
što pesmom zove svet.«

Pesma je ispevana još 1863. godine (»Danica«, br. 39) i predstavlja najlepši primer fiteovsko-šelingovske estetičke misli kod Kostića, pa je prava šteta što Radović nije obratio više pažnje na nju.

Druga dopuna ticala bi se izvora Kostićeve formulacije o umetnosti: »Svakolika veština, pa i pesništvo, svodi se na dve dijametralno uskocone sile, na ovapučivanje misli i na ovamisljavanje puti; sloga tih dveju sila zove se forma, oblik« (»Matica«, 1868). Radović smatra da se ova formulacija neposredno oslanja na jedan iskaz iz Sileroval estetike: »Es ist eine ganz andere Operation, das Realistische zu idealisieren, als das Ideale zu realisieren« (Siler u jednom pismu iz 1798. godine) (str. 87). Nesumnjivo da se ona može povezati i sa ovim Silerovalovim stavom, ali njena misao i njen hizmatičan oblik upućuju na jedan iskaz Žana Paula Rihtera, koji je u svojoj »Estetici« (1804) dao ovu definiciju »vica«, kao osnovu umetnostičkog prevazilaženja čovekove zemaljske ograničenosti: »Der bildliche Witz kann entweder den Körper beseelen, oder der Geist verkörpern« (»Vorschule der Ästhetik«, 1804, 50, »Doppelzweig des bildlichen Witz«). U svakom slučaju, bez obzira na to odakle je Kostić preuzeo ovu formulaciju, vidi se da je on dobro poznavao nemačku klasičnu filozofiju i estetiku, i da je umeo njihove formulacije pretociti u samosvojan i originalan izraz.

Najzad, pomenimo i dihotomiju »zamj-slavuj«, na kojoj je Kostić izgradio čitavu svoju koncepciju »Knjige o Zmaju«. Radović izvodi ovu Kostićevu metaforu – o zmaju koji je progutao slavuju – iz dva izvora: najpre iz Homerove »Odiseje«, iz skaska koju priča Odisej o tome »kako je krvavi zmaj prožderao osmoro vrapčića i vrabici« (str. 162), a zatim iz jednog razgovora Getea s Ekermanom, u kojem Gete veli povodom Ulandovog ulaska u politiku: »Pazite samo, političar će progutati pesnika!« (str. 202). Ta metafora je sigurno literarnog porekla i svakako potiče iz mitologije. Nesumnjivo će se otkriti još neki izvor, koji bi i blže bio podudaran s Kostićevom metaforem. Ali mi hoćemo da ukažemo i na jedan domaći izvor. Ravno 20 godina pre nego što će Laza Kostić održati svoje jubilarno predavanje o Zmaju, u kojem je prvi put javno formulisana ova teza o zmaju i slavuju, Jakov Ignjatović je 1879. godine, u jednom svom privatnom pismu Zmaju, zamerio ovome što se toliko angažuje u politici: »Zaš si se pretvorio u Zmaju kad si mogao ostati Slavuj. Fino grlo je lepoš negi drapava. Da sam nov sv. Đorje, oslobođio bih Slavuju iz kandži Zmajevih, da opet po starom zapeva« (Milan Šević, *Jedno Ignjatovićev pismo Zmaju*, »Letopis M. S.«, knj. 258, 1909). Iz ovoga se vidi da je ovakva slikevita paralela o Zmaju postojala još mnogo ranije u boemskom društvu novosadskih književnika tih godina i da joj probitni tvorac možda i nije bio Laza Kostić, već Ignjatović ili ko drugi iz toga kruga.

Radovićeva knjiga predstavlja, dakle, značajan prilog proučavanju Laze Kostića. Posle Vinaverove knjige »Zanos i prkosi Laze Kostića« (1963), ovo je prva celovita studija koja govori o celokupnom pesničkom i kritičkom radu Kostićevom. Solidno zasnovana na dugotrajnim komparativističkim istraživanjima, pisana se lepim poznavanjem i Kostićevog dela i stranih književnosti, asocijativna i inspirativna, ona će znaciti nezaobilazan priručnik za sve buduće istraživače Kostićevog dela. Njen autor se njome upisao u red najboljih proučavaca ovog našeg značajnog pesnika XIX veka i sjajnog začetnika moderne poezije XX veka.

•••
Opredeljenje je sastavim nemoguce,
jer pri pomisl o negovoj nužnosti
vec me obiva zrój.
Ne mogu se prilagoditi,
nisam kuchični,
i nedu da postanem
ustodjelični birakrat,
korij posje deserata,
osej da mu pripada
pravo pronevere.

•••
Pohod nekog dalekog stolca
nije doneo katarzu
iako je ostro ozelenilo
i pukotine dobrile
i nihovje razmere
i useljavalo putnike povratnike
i plice suzavrele
u uspravni sunčevoj svjetlosti
i lutro uposte nije bilo začarano;
Molijo je paranojice sa sobom
da ga ponese sa sobom
i crveni zmaj
i gladio je zahvalio ležao na dlanu.
Koji mu je pepeļjavog psa,
Novi apostoli nije činio čudesa.
stajao je tamno
i čutke pomicalo žutu
nadutu svetliku večnosti,
kojci je grubost u plameni
urezala brazde u duša,
i helia je da bude svelika nevinosti,
pesme su pokarenih gomila,
nekog dakeg stolca
nije doneo spasenje.

•••
Izgubio sam dan
možda je to bio dan ljubavi,
možda je to bio dan spasenja,
neplanske propasti
mnogih ladičujućih duša,
možda je to bio dan,
koga se niko neće sečati,
možda je to bio dan
uplakanim majkama,
čiji sinovi su se vratili
u imenkama,
možda je to bio dan
kada se niko nije usudio da se glasno smeje,
izgubio sam dan,
možda je to bio dan,
kada je neko opljačkao banku
i odneo pare svojoj sestri,
koja je s njima nahranila svinje,
izgubio sam dan
kada je zaceo možda sijalo sunce.

TREMENS
TETETIS
TAVOR
TEGOBE
TRIPER
TABAK
TRAČNICE
UŠKA I VOZ
DAJMO BRATA GLUPOSTI,
JER JEDINCI SU PRETENCIJANI!
Sa slovenačkog prevala
Biljana Ivlić-Tomić
Tugomir Zaletel rođen 1954. god. u Ljubljani. Dobitnik je »Goranove nagrade« za mlađe pesnike, za 1984.

DAN KAD JE OPLJAČ-KANA BANKA tugomir zaletel

Miodrag Radović: »Laza Kostić i svetska književnost«, »Delta Press«, 1984.